

А. ЗОЗУЛЯ (Донецьк)

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИЗИ В КОСОВО

Етнічні протиріччя є проблемою багатьох країн світу, в яких мешкають різні етнічні групи. У кожній із таких країн існує якщо не відкрита ворожнеча, то хоча би передумови для її прояву у вигляді об'єктивно наявних етнічних відмінностей, переважним чином пов'язаних із культурою і релігією. У різних країнах світу точаться сотні таких конфліктів: Англія – Північна Ірландія, Франція – Корсика, Іспанія – баски, Туреччина – курди, Греція – Туреччина – Кіпр, Росія – Кавказ, Татарстан, Башкортостан, Якутія. Більше того, весь пострадянський простір наповнений цими конфліктами: Грузія – Абхазія, Південна Осетія, Молдова – Придністров'я, Вірменія – Азербайджан – Нагорний Карабах, Таджикистан – Узбекистан – Афганістан та ін. Наявність певних чинників нестабільності в етнорелігійному середовищі Автономної Республіки Крим створює загрозу політичній стабільності суспільства і в Україні.

Балканські проблеми через особливе геополітичне положення регіону завжди перебували у сфері уваги дослідників незалежно від їх національної приналежності.

Значний обсяг інформації для вивчення балканського питання сконцентрований у роботах російських авторів: В. Волкова, С. Самуйлова, Ю. Брагіна, В. Гроссула, В. Міхеєва, Т. Шаклеїна та ін. Дослідження українських авторів, що займалися вивченням конфлікту в колишній Югославії (1991-95 р.р.), здебільшого сконцентровані на внутрішньому аспекті кризи, стосуючись його міжнародної проблематики тільки в контексті ініціатив, спрямованих на дипломатичне або силове врегулювання (О. Малиновська, В. Воронін, М. Каменецький, С. Федуняк, М. Єлісеєв).

Характерною особливістю сучасного політичного процесу в країнах Західної Європи є не бачені раніше масштаби відцентрових тенденцій, рушійною силою яких часто постають конфлікти у сфері етнонаціональних та етнополітичних відносин. Яскравим прикладом цього можна вважати ситуацію в Косово як один із варіантів найскладнішого територіально-національного конфлікту в його міжнародному значенні. У зв'язку з цим метою пропонованої статті є аналіз етноконфесійних та політико-правових чинників, які суттєво вплинули на виникнення та розвиток кризи в Косово.

Розпочинаючи безпосереднє висвітлення проблеми, зазначимо, що вітчизняні й зарубіжні політологи, етнологи, філософи, досліджуючи етнічні проблеми сучасного світу, акцентують увагу на двох суперечливих тенденціях, притаманних цивілізації: перша, пов'язана з глобалізацією, що, на наше переконання, найбільше уніфікує людство, інтернаціоналізує його; друга – з культурно-духовною диференціацією, регіоналізацією, етнічною самоідентифікацією. Ще донедавна в колах науковців, які займаються вивченням розвитку етноконфесійних процесів, досить поширеною була думка, що для нового часу найбільш типовими є процеси етнічного об'єднання, які в перспективі повинні привести до скорочення числа етносів. Починаючи приблизно з середини 60-х років інтеграційна тенденція стає провідною в працях західних етнополітологів, про що свідчить значна кількість їх спеціальних робіт. Зусиллями західних вчених було розроблено близько десятка концепцій

інтеграції, найбільш відомими з яких є комунікативна (К. Дойч та ін.), функціональна (Т. Парсонс, Б. Маліновські, Д. Мітрени, А. Радкліфф-Браун та ін.); неофункціональна (Е. Гааз та ін.), нормативно-ціннісна (М. Вебер, Е. Дюркгейм та ін.), уніфікаційна (Е. Етцйоні та ін.) тощо.

Водночас тенденції розвитку сучасної світової політики свідчать про зростання в світі потужних і драматичних дезінтеграційних процесів. Зазвичай усе, що пов'язано з технічними досягненнями в побутовій і виробничій сферах, із комунікаціями, інформаційними зв'язками тощо, об'єднує людство і веде до одноманітності в глобальних масштабах. Але одночасно етнічна свідомість різнорівневих суспільств роздроблюється і викликає етнічні й політичні конфлікти. Гострі міжетнічні суперечності розгорнулися в багатьох регіонах світу.

Нові тенденції світового розвитку, зростання етнічної самосвідомості, прогресуючий рух на шляху суверенітетів – все це спричинило виникнення багатьох проблем в міжетнічних відносинах. Ці труднощі є характерними, передусім для молодих державних утворень, але з найбільшою інтенсивністю вони проявилися в поліетнічних країнах, безпосереднє існування яких пов'язане з прямою залежністю від національної проблематики. Яскравим прикладом актуалізації етнічного самовизначення є Косовська проблема, на яку нашарувалися релігійні відмінності, історичні образи, криза економічного розвитку, політична нестабільність, зовнішній тиск на конфлікт усередині держави.

Загалом необхідно зазначити, якщо за сучасних умов у Західній Європі панують інтеграційні процеси, то дезінтеграційні процеси є характерною рисою розвитку держав Східної Європи. Головна причина, на нашу думку, полягає в тому, що в плані соціально-економічного та етнополітичного розвитку Західну і Східну Європу розділяє ціла епоха – приблизно 100-150 років.

Слід відзначити, що останніми десятиліттями, серед іншого й через надзвичайне змішане розселення етносів у всьому регіоні, політична напруженість у відносинах між країнами Південно-Східної Європи набула форм міжетнічних конфліктів. Необхідно вказати, що політичні, соціально-економічні і інші внутрішні труднощі політичних еліт кожної країни часто намагалися пояснювати міжетнічними суперечностями, в багатьох випадках провокуючи тим самим виникнення цих суперечностей.

До речі, варто вказати, що культурна спільність народів Південно-Східної Європи складалася впродовж багатьох століть. Її створювали етноси, мови яких належать до різних мовних сімей, – греки, албанці, південні слов'яни і східні романи. До них згодом приєднувалися тюрки різного походження, євреї, що говорили мовою ладіно, вихідці з Апеннінського півострова, вірмени, цигани і багато інших. Стародавні етнічні зв'язки послугували базисом формування культури і мов, особливості яких дали можливість сучасним лінгвістам сформулювати поняття «Балканський мовний союз», а етнографам виділити історико-етнографічну область «Південно-Східна Європа» [1].

Зазначимо, що контакти предків сучасних албанців-іллїрійців і предків південних слов'ян почалися з перших століть н.е. з часу проникнення слов'ян на Балкани із-за Дунаю. У VI - VII ст. н.е. слов'яни широко розселилися по всьому Балканському півострову.

XV століття є переламним у історії Південно-Східної Європи. Наступ турок-османів, що розпочався в XIV ст. на Середземноморське побережжя Малої Азії, острови Егейського моря і південно-східні області Європи, увінчався падінням Константинополя (1453 р.) і припиненням існування Візантійської імперії. Тюркський етнічний елемент, що проникав на Балкани і раніше, поповнився турками та юрюками. З'явився новий могутній релігійний, політичний і культурний чинник – іслам. Необхідно вказати на те, що іслам як релігія, ідеологія, спосіб життя, соціальна система проникав у ті області Балканського півострова, де було зруйновано державність, у ті верстви місцевого населення, які опинилися недостатньо згуртованими для стійкого протистояння.

Смужне розселення південних слов'ян, албанців, греків, волохів та інших народів, що історично склалося в рамках Візантійської імперії та середньовічних балканських держав, додатково посилювалося після османського завоювання. Причини цього явища різні є різними: політичні, економічні, соціальні. Поєднання цих чинників (питома вага кожного з них змінювалася в різні епохи за різних обставин) спричинило складність міжетнічних і міжконфесійних відносин, відлуння яких ми спостерігаємо в наш час [2].

Проте слід відмітити, що албанці та слов'яни мали спільні погляди на природу (що відбито в їх фольклорі), аналогічно розуміли поняття честі людини й честі найближчих родичів (сім'ї, братерства, племені), соціальної справедливості; однаковою мірою підкорялися законам кривної кари й гостинності.

Ця спільність приводила до інтенсивних багатоманітних форм спілкування, зокрема до укладення шлюбів між чорногорцями й албанцями, причому багато хто з них здійснювали це шляхом викрадення дівчат (зазвичай з відома тієї, котру «викрадають»), з метою уникнення сплати досить високого викупу за наречену та скорочення інших весільних витрат). Відмінності у віросповіданні не перешкоджали укладенню шлюбів. Відносини мирного співіснування підкріплювалися інститутами штучної спорідненості – кумівством і побратимством. Характерно, що албанці, чорногорці й серби ставали побратимами не тільки між собою, але і з турками [3].

Про тривалі побутові зв'язки свідчить і спільність фольклорних сюжетів та форм. Залишаючи осторонь так звані кочівні сюжети (яких у балканському фольклорі безліч), вкажемо хоча би на відомий цикл пісень про Марко Кралевіче, який належить цілій групі етносів. Однаковий рівень культурного і соціального розвитку, менталітет, сприйняття навколишньої природи, однотипна оцінка суспільно-історичних подій в різних етнічних середовищах – всі ці чинники слугували підґрунтям розроблення народними оповідачами і співаками єдиного сюжетного комплексу [4].

Найважливішим чинником формування змішаного різноетнічного розселення слугували міграційні процеси. В основі цього явища декілька причин. Вимушені міграції викликав інститут кривної кари. Якщо міграція з господарською метою приводила в рух групи населення, то втеча кровників, що намагалися у віддалених місцях уникнути помсти, спонукала до переселення однієї людини або ж невеликого сімейного колективу. Іноді на чужій землі виникали цілі анклавні мігрантів, якщо до перших утікачів згодом приєднувалися родичі [5].

Міграції супроводжувалися адаптацією невеликої групи (або одиночного мігранта) численнішою і сильнішою місцевою групою або колонізацією прийшлими людьми нової місцевості, чи злиттям воєдино різномірних елементів [6]. Інший вид міграцій пов'язаний із соціальними зрушеннями на Балканах, які виникли в результаті османського завоювання. Віросповідання ставало соціальним та ідеологічним чинником, що впливав на взаємини між мешканцями Південно-Східної Європи. Опір балканських народів османському пануванню фактично не припинявся впродовж п'яти сторіч: розгорталися озброєні виступи як невеликих загонів, так і масові повстання. Часто вони спричиняли міграцію населення [7].

Істотні наслідки для розселення балканських народів мали акції османської адміністрації або окремих правителів. Відомий політичний діяч османської імперії Аліпаша Яніна (кінець XVIII - початок XIX ст.) переміщував своїх підданих цілими селами заради вирішення потреб свого домена та своїх військових планів.

Масштабні акції із заселення краю Косово (алб. – Косова) були здійснені османською адміністрацією у зв'язку з відходом звіти православних сербів (у 1689 р. турки зазнали поразку від австро-угорських військ, яким активно допомагали місцеві серби) [8]. Отже, підсумовуючи всі відомості про міграції на північному заході, півночі й північному сході албанського етнічного ареалу, маємо картину вкрай нестабільної ситуації в цих районах.

Таким чином, повсякденне життя людей з усіма їх побутовими турботами минало на фоні складного переплетення етнічних, релігійних, соціальних чинників. Звертаючись до повідомлень мандрівників і дипломатів минулого часу, до сучасних етнографічних матеріалів маємо всі підстави стверджувати, що люди на побутовому рівні можуть уживатися між собою мирно, допоки їх мирне співіснування не порушують сторонні сили: боротьба державних еліт за владу, за території, керівників церков і суспільних рухів за конфесійний та інтелектуальний вплив тощо.

Виникнення нових держав на заході Балканського півострова – Албанії в 1912 р., Королівства сербів, хорватів і словенців у 1918 р. – викликало нове переміщення населення і нові спроби розмежуватися за етнічним принципом. Хоча ті представники великих держав, що керували прикордонним розмежуванням, прагнули передати області зі змішаним населенням слов'янській державі, в межах Албанії залишилася певна кількість представників слов'ян, греків та інших народів. Поза межами Албанії опинилися області змішаного населення, найобширніша з яких Косово, до неї прилягають південні райони Чорногорії та західні області Македонії, утворюючи зону албано-слов'янського розселення.

Переміщення населення тривало і в подальші роки. У період з 1928 до 1938 рр. із королівства Югославії до Албанії було переміщено близько 11 тисяч албанців. Їх розселяли на державних землях. Зворотного руху населення, з Албанії до Югославії, зафіксовано не було [2, с.15].

Таким чином, завдяки міграційним процесам та зовнішнім культурно-релігійним впливам (зокрема ісламському) на території південнослов'янських земель утворилася складна етнічна ситуація. Причому, як довела історія, більшість народів на цій території з різних причин так і не набула культури толерантності та здатності безконфліктно при звичаюватися в багатонаціональному суспільстві [9].

В процесі тривалого співмешкання в південних межах Югославії взаємний вплив культур мав результатом сербсько-албанську двомовність. Після балканських воєн та утворення Королівства сербів, хорватів і словенців у суспільному житті багатоетнічного населення Косово поступово стала переважати сербська мова, албанська поповнилася слов'янською лексикою в частині землеробської термінології та словником діловодства. В одязі албанців, сербів і циган склалися своєрідні змішані форми, в жіночому костюмі ще в 1960-1970-і рр. переважала мода албанок-косоварок. У матеріальному побуті, формах організації садиби, типах житла і багато чому іншому албанці Косово і Македонії мають свою місцеву специфіку. До 1989 р. в Автономному краї Косово на законодавчому рівні було закріплено двомовність, албанській і сербській общинам було надано рівні права. Це створювало можливості для нормального життя: «...дві общини, що паралельно розвиваються, кожна зі своєю мовою, культурою, віковими традиціями, своїми школами і магазинами, мирно співіснували» [10].

Необхідно зважити на те, що в колишній Соціалістичній Федеративній Республіці Югославія (СФРЮ) націоналістичні тенденції були використані різними політичними угрупованнями в боротьбі за владу. У 1991 р. Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія оголосили себе суверенними державами. Після жорсткого озброєного конфлікту в Боснії і Герцеговині (1992-1995 рр.) дійшла черга Автономного краю Косово і Метохії. Тут зіткнулися дві крайні сили: шовіністична політика сербського керівництва і сепаратистські устремління націоналістів з середовища косовських албанців. У березні 1999 р. у конфлікт втрутилися міжнародні сили під керівництвом НАТО.

Отже, протягом XIX-XX ст. відбулося остаточне розокремлення частини югославської спільноти, що спілкувалася на сербохорватською мовою, за конфесійним принципом із подальшою національною ідентифікацією. Люди відчували свою приналежність до різних культур, а зрештою і до різних народів. Характер політичного об'єднання конфліктуєчих сторін у югослов'янських землях дозволяє говорити про протистояння як переважно конфесійне.

У зв'язку з цим украй важливо розуміти сутнісні риси сербського світовідчуття. Воно відрізняється глибоким сприйняттям православних традицій, східнохристиянським менталітетом із властивою йому прозорістю дій і об'єктів. Сербам властива сакралізація рідної землі та її серця Косова, можлива втрата якого асоціюється з втратою нацією частини душі. Можна говорити і про наявність у сербів месіанських установок, що набуло вираження в бажанні об'єднати всі югослов'янські народи та зберегти цю єдність. Не останню роль відіграє вельми виражена духовна орієнтація на Росію. Після розпаду СФРЮ ідеї соборності й державності втілювалися в прагненні сербів зібратися разом. Саме це стало передумовою появи гасла, радо сприйнятого нині більшістю сербів: «Усі серби – в одній державі».

Сучасна історія сербів виявилася трагічною для такого роду світовідчуття, ставши історією втрат. Щодо косовських албанців, то важливо мати на увазі високу згуртованість албанців, що спирається на стійкі племінні традиції та збереження відчуття племінної ієрархії; це значною мірою впливає на характер і форми албанського національного руху, його поширення і розвиток.

Загострення відносин сербів і албанців, що супроводжувалося в перших наростаннях відчуття «вислизання» Косова

зі складу Сербії, послугувало основним поштовхом для сучасного пробудження національної ідеї сербів. Албанізація слов'янських територій, відчуття втрати сакралізованих, оспіваних у епосі земель стали істотним елементом розгортання етнополітичного конфлікту в Сербії, який досяг кульмінації 2004 року, коли після загадкового вбивства албанського хлопця маси озброєних албанців руйнували сербські церкви, монастирі та державні інституції.

Визначаючи, ким же слід вважати албанців-косоварів по відношенню до албанського етносу, необхідно зважити на таке. У Республіці Албанія колишні обласні найменування залишилися на побутовому рівні, поєднуючись із специфічними рисами місцевої культури, а в країні загалом набула поширення національна (державна) самосвідомість. Розвиваючись упродовж 80-х років своєрідним шляхом у складі слов'янської держави, албанське населення південної Сербії та західної Македонії утворює етнографічну спільність із власними рисами культури, особливостями мови. Отже, це елемент албанського етносу, найбільша його діаспора, що сформувалася в більш пізній історичний період [2, с 16].

Характеризуючи політико-правовий аспект косовської проблеми, варто зазначити, що зазіхання сербів Косово ґрунтуються на посиланнях на принципи Гельсінського заключного акта 1975 року, що узгоджує нерухомість кордонів Європи. Албанці, натомість, наполягають на перевазі етнічного права, а також апелюють до на міжнародного пакта про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 року, що закріплює право націй на самовизначення, водночас підводячи під свої вимоги історичний базис (розвиваючи теорію про іллірійське походження сучасного албанського етносу).

Після проголошення незалежності Косово постало питання: як ця подія вплине на подальший розвиток міжнародно-правових відносин у сучасному світі? Виникла певна суперечність між правом народів на самовизначення і принципом територіальної цілісності держави. Визнання державного суверенітету Косово фактично поставило право народів на самовизначення над принципом територіальної цілісності держав. Небезпека полягає в тому, що цей пріоритет може стати практикою для держав усіх регіонів миру.

Зрештою зазначимо, що самопроголошена незалежність Косово створює некерований прецедент, приклад якого можуть наслідувати інші сепаратисти, що спричинить нові кровопролитні конфлікти.

Таким чином, аналізуючи ситуацію в Косово необхідно виходити з того, що маємо справу з гострою, історично обумовленою кризою у відносинах між двома народами та їх політичними силами. В основі конфлікту, передусім, складні взаємини двох народів, що співмешкають тривалий історичний період на одній території, в процесі модернізації, транзиції та національного самовизначення. Однією з вагомих складових косовської кризи стали зміни в етнODEMOГРАФІЧНІЙ ситуації як у країні в цілому, так і в окремих її регіонах. Це водночас було причиною і стимулом процесу національного самовизначення національних меншин і регіональної самоідентифікації сербського населення.

Утім серби і косовські албанці – це не лише два конфлікуючі один із одним етноси. Попри значні етно-культурно-конфесійні відмінності, обом етносоціальним організаціям властиві типологічна й регіональна однотипність і викликані цим проблеми – запізнена модернізація, проблеми перехідного періоду, технічна відсталість, зацікавленість у іноземних інвестиціях і позиках, необхідність вибудовування нової правової системи, перехід від «соціалістичної демократії» до парламентської демократії.

Головне завдання політиків, дипломатів – віднайти методи пом'якшення міжетнічних протиріч і нормалізації стосунків між двома народами, а також форми розв'язання внутрішньополітичної кризи, що має і зовнішньополітичну складову, уникнути перетворення Косово на постійний конфліктогенний чинник регіонального, загальноєвропейського і глобального масштабу.

1. Иванова Ю.В. Формирование культурной общности народов Юго-Восточной Европы / Ю.В. Иванова // Балканские исследования. Вып. 7: – Исторические и историко-культурные процессы на Балканах. – М: Наука, 1982. – С. 164-194.
2. Иванова Ю.В. Косовский кризис. Этнические аспекты проблемы / Ю.В. Иванова // Исследования по прикладной и неотложной этнологии. – М.: Институт этнологии и антропологии РАН.– 1999. – № 128 – 22 с.
3. Ровинский П.А. Черногория в ее прошлом и настоящем/ П.А. Ровинский Т. 2. Ч. 1. СПб., 1897. – С. 211.
4. Чистов К.В. Этнические аспекты славянской фольклористики / К.В. Чистов. // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М.: Наука, 1973. – 377 с.
5. Steimetz K. Von der Adria zum Schwarzen Drin. Sarajevo, 1908. St. 48-49.
6. Материали о командировках Е.П. Ковалевского в Черногорию в 1851,1853-54 гг. /РНБ Оп. Ф.356. Д.59. Л. 118 об.
7. Достян И. С. Борьба сербского народа против турецкого ига, XV - начало XIX в. / И.С. Достян.— М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 193 с.
8. Арш Г.Л. Албания и Эпир в конце XVIII - начале XIX в. (Западно-балканские пашалыки Османской империи) / Г.Л. Арш. – М: Наука, 1963. – 367 с.
9. 9. Палій Г. Крах Югославії: від єдиної держави до національної фрагментації Західних Балкан / Г. Палій // *Мaгістеріум. Політичні студії* – 2002. – Вип. 10. – С. 113. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Magisterium/Polit/. – Назва з екрану.
10. Смирнова Н.Д. Конфликт в Косово как часть «албанского вопроса» / Н.Д. Смирнова // Косово. Международные аспекты кризиса. М.: Московский центр Карнеги., 1999. – С. 88.

SUMMARY

Zozulya A. ETHNIC, CONFESSIONAL AND POLITICAL ASPECTS OF CRISIS IN KOSOVO

In the article the analysis of ethnic, religious, cultural, linguistic, social factors which affected the origin and development of crisis in Kosovo is carried out. Description of processes of forming of cultural community of peoples of South-east Europe is given, influences of migratory processes on development of relations between peoples and religions, forming of the ethnically mixed settling apart on the Kosovo territory, the history and legal aspects of this problem are definite.